

Міністерство освіти і науки України

**Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди**

**Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

**Актуальні проблеми методики навчання історії,
правознавства та суспільствознавчих дисциплін**

Випуск 5

Харків – 2013

Олійник Ю.О., кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри економічної теорії Харківського
національного педагогічного університету імені
Г.С. Сковороди

Методи навчання в системі комерційної освіти на початку XX ст.

Стаття висвітлює основні та прогресивні методи викладання комерційних дисциплін у навчальних закладах економічного профілю на початку XX ст., які були спрямовані на підготовку фахівців у сфері державного господарства та підприємництва.

Статья освещает основные и прогрессивные методы преподавания коммерческих дисциплин в учебных заведениях экономического профиля в начале XX ст., которые были направлены на подготовку специалистов в сфере государственного хозяйства и предпринимательства.

The article covers basic and advanced teaching methods commercial disciplines in the educational institutions of economic profile in the beginning of XX century, which were aimed at training specialists in the sphere of the state economy and entrepreneurship.

Постановка проблеми. Сучасний історичний етап має однією з ключових своїх характеристик прискорення економічного розвитку, що супроводжується зростаючою динамікою чергування економічних криз. За таких обставин першочерговим завданням науки стає пошук оптимального шляху подальшого розвитку цивілізації з мінімальними економічними втратами. Історія становлення економічної освіти у світі та в нашій державі переконує, що чим вищим є рівень фахової підготовки осіб, зайнятих у господарській сфері, тим успішнішим є економічний розвиток тієї або іншої країни. Тому необхідно спрямовано розвивати економічну грамотність у громадян незалежно від обраної ними професії, спеціальності чи навчального закладу. Отриманий досвід організації комерційної освіти потрібно розглядати як необхідну умову підготовки кваліфікованих спеціалістів з метою економічного розвитку України.

Аналіз актуальних досліджень. Процес постановки виховання та навчання в комерційних закладах освіти на початку XX ст. досліджували Гуляєв А., Калініна Н., Кечетжи-Шаповалов М., Постолатій В., Семеновська Л., Тебієв Б., Хвесеня Н., Чупкий А. та ін. В цих та інших працях зібраний та узагальнений певний фактичний матеріал, який дає можливість оцінити та проаналізувати наукові роботи дослідників та виявити аспекти, які поки що залишаються повною мірою не висвітлені науковцями.

Мета статті полягає у тому щоб з'ясувати основні прогресивні методи викладання економічних дисциплін, які використовувались педагогами комерційної школи на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Ще на початку XX ст. було встановлено пряму залежність між рівнем економічного розвитку держави та рівнем економічної освіти у ній. Закономірно, що розвиток економічної освіти в Україні в цей час перебував у нерозривному зв'язку із загальним духом тієї історичної епохи, що характеризувалась низкою докорінних змін традиції. Загалом, період початку XX ст. був переломним не лише в історії України, а й значної частини Східної Європи та західної цивілізації в цілому. На українських землях, що перебували у складі Російської імперії, тривалий час діяли комерційні училища та інші типи навчальних закладів комерційного спрямування. Це було цілком закономірно, адже багато міст України були осередком значного числа купецьких сімей та сімей інших категорій підприємців і осіб задіяних у різних сферах господарського життя загалом. Все це зумовлювало потребу не просто у збільшенні кількості навчальних закладів, а й змушувало науковців, професорів та вчителів створювати новації у викладанні економічних знань молодому поколінню майбутніх господарів [1. С. 11].

Відсутність законодавчого регулювання організації навчально-виховного процесу у системі комерційної освіти з моменту виникнення ставило її, як це не

парадоксально, в кращі умови, дозволяючи швидко пристосовуватися до економічних особливостей того або іншого регіону, що вимагало введення певної спеціалізації при викладанні професійних дисциплін. З іншого боку викладання в жорстких адміністративних рамках знижувало б ефективність навчання, що в кінцевому підсумку могло загальмувати процес розвитку нової важливої для країни галузі професійної освіти.

До традиційних дисциплін, які викладались у трьох старших класах комерційних училищ на початку ХХ ст. можна віднести: комерційну арифметику, банківську та торгову бухгалтерію, політичну економію, комерційну географію, комерційну кореспонденцію, цивільне законодавство, яке включало норми, пов'язані з економічними й особливо торгівельними оборотами, товарознавство з технологією. Курс торгівельних шкіл майже відповідав плану комерційних училищ. Окрім вищеназваних, він включав такі дисципліни, які повинні були формувати в учнів економічні знання: комерцію (включала економічні і юридичні аспекти торговельного життя) та торгівлезнавство.

До початку ХХ ст. в освітньому процесі використовувалися методи, які допомагали ефективному засвоєнню знань, навичок по створенню приватних підприємств, керівництву процесом торгівлі. Поступово знання стали застосовувати для систематичних нововведень і новаторства, і наука перетворилася на безпосередню продуктивну силу. Якщо в епоху промислової революції керівник, управлінець відповідав за застосування і ефективне використання засобів виробництва, то на початку ХХ ст. основною функцією керівника стало ефективне використання знання в колективі. Тому в навчальному процесі все більше уваги приділялось роботі в команді, розвитку навичок міжособового спілкування. Цінність цих методів полягала в досягненні групових цілей і в той же час виробленні індивідуальної відповідальності учнів [2. С. 24].

До основних форм навчання, які застосовувались у навчальних закладах при викладанні дисциплін комерційного змісту відносили: лекцію (також іноземними мовами), практичну роботу, лабораторну роботу, позакласну роботу (проходження практики під час канікул у банківських і промислових установах, екскурсії на підприємства та у фінансові установи),

різноманітні форми контролю (іспити, заліки, опитування, оцінювання за бальною системою, система «характеристик», «репетицій»).

Завдяки роботі багатьох науковців, які переймаючи досвід західних вчених адаптували нові досконалі методи для вітчизняної школи, на початку ХХ ст. в практиці комерційних навчальних закладів, окрім вже існуючих (інтегровані заняття, розв'язання економічних завдань і казусів, складання бухгалтерських книг, спостереження, ведення щоденників, написання рефератів) використовувались вдосконалені методи розвитку економічних знань учнів.

Таким методом стало навчання у так званих «зразкових конторах». Він широко використовувався в комерційних навчальних закладах Австро-Угорської імперії й Німеччини для вивчення бухгалтерії. Питаннями використання нових методик викладання в «зразкових конторах» на практичних заняттях у вітчизняних навчальних закладах займався А. Гуляєв. Відмітною рисою даної методики було те, що учні освоювали всі бухгалтерські операції в безперервному технологічному процесі. Він по суті моделював діяльність реальних підприємств, банків і фірм, де доводилося застосовувати знання, уміння й навички по всім спеціальним предметам відразу.

Ділове ставлення учнів у західноєвропейських комерційних навчальних закладах до занять у «зразкових конторах» красномовно свідчило, що там проводилась серйозна робота. Переконливим доказом доцільності цього нововведення служило те, що в «зразковій конторі», яка була створена при «Новій комерційній академії у Відні», у середині другого семестру 1905/1906 навчального року, учні випускного класу виконали на відмінно 17 бухгалтерських тем, по різним галузям торгівлі й промисловості [3. С. 64].

Досвід використання «зразкових контор» з великою обережністю почав проникати й у деякі вітчизняні торгівельні школи. Так цей досвід був випробуваний в третьому класі Московської торгівельної школи С.І. Ростовцева на основі вивчених раніше тем по курсам: бухгалтерії, комерційної арифметики, комерції й комерційної кореспонденції. Для роботи в «зразковій конторі» було відведено чотири навчальні години на тиждень.

У навчальному процесі комерційних училищ особливе поширення дістав «дослідницький метод» навчання. Всеросійський з'їзд викладачів, що проходив у Санкт-Петербурзі в червні 1907 р., приділив особливу увагу впровадженню цього методу в навчальну діяльність. Учасники з'їзду докладно ознайомились із практикою використання дослідницького (лабораторного, по термінології з'їзду) методу навчання з доповідей з якими виступали відомі в країні викладачі-методисти комерційних навчальних закладів Л.Н. Ніконов, Г.П. Боч, Б.Е. Райков та ін. Вони дали високу оцінку цьому методу. Цей метод пробуджував в учнях спостережливість, сприяв виробленню логічного мислення, прагнення самим добратися до суті явища, яке вивчалось [4. С. 125].

Метод дослідження при навчанні економічним дисциплінам сприяв розвитку дедуктивного мислення. Учні усвідомлювали, що знання є гіпотезою яка може змінюватися з появою нових фактів. Різні варіанти явища спонукали школярів шукати аргументи для пояснення, систематизувати, аналізувати і оцінювати економічний матеріал, яким вони володіли. Дослідження припускало залучення учнів в процес підготовки питань та пошук відповідей на них.

У звіті про діяльність багатьох комерційних навчальних закладів містяться матеріали, які дають підстави стверджувати про існування досить розвиненої системи виробничих екскурсій. На початку XX ст., коли виробничі екскурсії набули значного поширення, розпочалась методична розробка цього питання. Питання організації обговорювались на періодичних з'їздах, що відбувались в 1916 р. в Києві, Харкові й Одесі. Так, Київський та Харківський педагогічний з'їзди визнали навчально-виховну доцільність екскурсій і окреслили подальші кроки їх удосконалення.

Проводячи екскурсії, вчителі намагались здійснювати серед учнів теоретико-пізнавальну підготовку до майбутньої екскурсії. Школярі відшукували необхідний матеріал про певне виробництво або фінансову установу, самостійно обирали екскурсійні об'єкти. Після проведення екскурсій учні писали звіти, зачитували й обговорювали їх [5. С. 96].

При багатопредметності середньої комерційної школи й серйозності завдань, які вона переслідувала при викладанні

спеціальних предметів важливим напрямом розвитку продовжував залишатися пошук удосконалювання методів і прийомів викладання.

Вміння та навички на практичних заняттях отримувалась при вирішенні завдань, які мали місце в життєвих справах. Мета такого навчання полягала у розширенні кругозору учнів, готувала їх до розуміння тогочасної господарської ситуації, користуючись основними положеннями кожної з наук, які викладались.

Практичні заняття з бухгалтерії проводилися в учнівських імітаційних конторах. В них учні самостійно вели торгові книги, займалися купівлею-продажем реального товару, відкривали банківські рахунки, здійснювали комісійні операції, складали оборотні відомості та баланси [6. С. 27].

У викладанні товарознавства викладачам особливо було необхідно, що б цей курс супроводжувався практичними заняттями, на яких використовувались практичні методи дослідження товарів. Таким чином, при вивченні цієї навчальної дисципліни активно використовувались музеї зразків різних товарів і їх колекцій. Практичні заняття сприяли організації відносин між навчальними закладами. Учні в училищі Одеси відправляли морем, а інколи залізницею пакунки старшим класам комерційного училища в Санкт-Петербурзі. Ця діяльність знайомила учнів з порядком отримання та відправлення посилок [7. С. 89].

При проходженні курсу комерційна географія в комерційних училищах учням викладались способи збирання інформації для розуміння характеру торгівлі товарами, які користувались найбільшим попитом у різних містах країни. На місцях учні збирали необхідні відомості, спостерігали за торговими операціями та складали письмові звіти. Ця робота знайомила майбутніх комерсантів з практичними запитами життя, розширювала кругозір, дозволяла згадати знання з пройденого матеріалу [8. С. 133].

Для більш глибокого опанування рахівництва і практики ведення справ у торгово-промислових і кредитних установах, а також для підготовки до відповідних посад, учні середніх комерційних навчальних закладів направлялись на практичну роботу. Призначення учнів на відповідне робоче місце залежало від спільного рішення представників опікунської ради, інспекторів і викладачів

школи з спеціальних предметів [9. С. 17].

Таким чином, учні середніх комерційних шкіл, де практикувалась така методика отримання необхідних умінь і навичок, поверталися в навчальний заклад з чітким розумінням вимог, які пред'явить їм майбутня практична діяльність [7. С. 35].

Засоби контролю над заняттями учнів у комерційних навчальних закладах існували наступні: опитування вправ, які були задані додому, письмові роботи, «репетиції», що проводилися після закінчення частини лекцій з дисципліни, загальні бесіди з класом і окремими учнями.

Спочатку створення у більшості комерційних училищ та торговельних шкіл існувала п'ятибальна система оцінювання. Небагато навчальних закладів використовували двобальну і трьохбальну системи. У ряді училищ для оцінки успішності учнів вводилась система характеристик та балів одночасно. З часом у всіх навчальних закладах з'явилося прагнення зменшити вплив бальної системи. В тих школах, де бальна система залишилася, незадовільні бали звичайно були причиною неуспішності учнів [10. С. 49].

У навчальних закладах, де бали були замінені характеристиками, було помічено покращення морального стану учнів, що відбилося на їх успіхах. Усунулися негативні сторони бальної системи. З однієї сторони образливість учнів на вчителів, суперечки між батьками та вчителями з приводу оцінки знань дітей. З іншої сторони характеристики змусили самих викладачів більш вдумливо ставитися до своїх учнів і до їх індивідуальних особливостей [8. С. 65].

Висновки. Таким чином, спираючись на вищезгадане, відзначимо, що для розвитку комерційної освіти в країні, педагогічні колективи навчальних закладів вносили різного роду новації в методики викладання предметів, активно використовували прогресивні в дидактичному відношенні методи навчання, спрямовані на розвиток пізнавальної активності учнів, їхні вміння самостійно мислити, проявляти творчість.

Також варто наголосити на тому, що розвиток середньої економічної освіти на початку ХХ ст. сам по собі не міг повністю задовольнити потреби господарства в кваліфікованих кадрах. Потрібна була підготовка господарських діячів які змогли стабілізувати політичну та економічну ситуацію у країні після подолання наслідків економічної кризи 1900 – 1903 рр. Таку освіту

повинні були надавати у вищих навчальних закладах країни, створивши таким чином безперервну систему підготовки кваліфікованих кадрів. Даний висновок змушує в теперішній ситуації більш уважно поставитись до розвитку економічної освіти аби запобігти повторенню подібних наслідків за умов нинішньої економічної кризи, так само як і успішно її подолати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чуткий А. Історія становлення економічної освіти у Києві в контексті соціально-економічної та інтелектуальної історії України кінця ХІХ початку ХХ ст. / А. Чуткий // Часопис української історії. – 2011. – Вип. 21. – С. 10-16.
2. Хвесеня Н.П. Методика преподавания экономических дисциплин: учебно-методический комплекс / Н.П. Хвесеня, М.В. Сакович. – Минск: БГУ, 2006. – 116 с.
3. Гуляев А. По вопросу организации «образцовых контор» для практических занятий в курсе коммерческих учебных заведений / А. Гуляев // Техническое образование. – 1907. – № 3. – С. 63-67.
4. Калинина Н.Н. Люди дела: Очерки истории подготовки предпринимательских кадров в России. XVIII – начала XX в. / Н.Н. Калинина, Б.К. Тебиев. – М.: Международная педагогическая академия, 1999. – 192 с.
5. Семеновская Л. Формування змісту основних генетичних структур політехнічної освіти учнів (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Л. Семеновская // Педагогічні науки. – 2012. – № 54. – С. 94-103.
6. Отчет торговой школы общества взаимного вспоможения приказчиков г. Одессы Министерства Торговли и Промышленности за 1901-1902 уч. год. – Одесса: тип. В.И. Зернышкина, 1903. – 49 с.
7. Министерство Финансов Учебный отдел. Материалы по коммерческому образованию: Вып. II. Коммерческие училища. Съезд директоров и представителей попечительных советов в июне месяце 1902 года в г. Санкт-Петербурге. – СПб.: Типо-литогр. Ю.А.Мансфельда, 1902. – 695 с.
8. Министерство Финансов Учебный отдел. Материалы по коммерческому образованию: Вып. I. Коммерческие училища. Съезд директоров и представителей попечительных советов в июне месяце 1901 года в г. Санкт-Петербурге. – СПб.: Тип. В.В. Комарова, 1901. – 163 с.

9. Министерство Финансов Учебный отдел. Материалы по коммерческому образованию: Вып. III. Торговые школы. Съезд директоров и представителей попечительных советов в г. Санкт-Петербурге. – СПб.: Тип. Орлова, 1905 г. – 298 с.

10. Третий съезд русских деятелей по техническому и профессиональному образованию в России. 1903-1904 гг. Ч. I. Коммерческое образование / Под ред. А.Н. Глаголева. – М.: Тип. И.Сытина, 1904. – 445 с.

УДК 378.096(477.53)-044.247(4)(07)-057.87

Цехмістро Н.Я., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Процеси європейської інтеграції в курсі історії міжнародних відносин: із досвіду роботи

У статті узагальнюється досвід вивчення європейських інтеграційних процесів та співробітництва України з ЄС студентами історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету.

Ключові слова: європейська інтеграція, Україна і ЄС, вивчення теми студентами.

В статье анализируется изучение интеграционных процессов в Европе и развитие сотрудничества Украины с ЕС студентами исторического факультета Полтавского национального педагогического университета

Ключевые слова: европейская интеграция, Украина и ЕС, изучение темы студентами.

Summary: *this article reveals the experience of studying European integration processes and Ukraine's cooperation with the EU by students of history department of Poltava national pedagogical university.*

Key words: *European integration, Ukraine and the EU, studying of the topic by students.*

Інтенсивність сучасної європейської інтеграції привертає увагу істориків, політологів, економістів, які прагнуть визначити особливості і основні напрями розвитку Європейського Союзу. Дослідники одноставні у тому, що трансформаційні процеси, що відбулися в європейській інтеграції в 60 – 70-ті роки, суттєво вплинули на еволюцію базових положень класичних інтеграційних теорій. З'явилися нові ідеї, погляди, течії, які внесли зміни у розуміння природи, рушійних сил та потенційних можливостей європейського інтеграційного процесу. Розуміння цих змін важливо для студентів-істориків, які повинні добре орієнтуватися у процесах, що відбуваються у світі на сучасному етапі. Окрім того, розвиток партнерських відносин з країнами Західної Європи є одним з важливих пріоритетів української зовнішньої політики. Державна стратегія європейської інтеграції України спрямована на створення належних умов для

наближення до економічних і соціальних стандартів, подальшого соціально-економічного зростання та досягнення стратегічної мети – вступу України до Європейського Союзу. Питання європейської інтеграції знайшли відображення у дослідженнях українських науковців І.Я. Тодорова [1], О.М. Горенка [2], В.В. Копійки [3] та інших, які розглядали різні аспекти проблеми відповідності української економіки, суспільства, рівня демократії європейським вимогам та аналізували напрями необхідних системних зрушень.

У статті автор зробив спробу узагальнити досвід вивчення європейських інтеграційних процесів та співробітництва України з ЄС студентами історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету.

Вивчення студентами процесів європейської інтеграції передбачається в курсі історії міжнародних відносин, що